

BALOGH LÁSZLÓ

HAJDÚ-BIHAR MEGYE KÖZÉPKORI TEMPLOMAINAK KELETELÉSI DILEMMÁI

Közismert, hogy a középkori templomoknak irányítotttsága van. Ha egy templom három fő részét tekintjük: szentély, templomhajó, torony, akkor a szentély keleten, a templomhajó középen, és a torony – gyakorta a bejárat is – általában nyugaton található. Így a régi templomoknak – nagyjából – keleti iránya van. A hívek kelet felé imádkoznak. A pap kelet felé fordulva mutatta be misét 1966-ig. Ezt a keletre irányultságot – orientációt – a hazai legrégebb keresztény templomok már a XI-XIV. századtól kezdve mutatják. Valamely csillagászati módszert alkalmazhattak az irány kitűzésénél, de nem az iránytűt, hiszen az jelenlegi ismereteink szerint csak a XV. század közepén tűnik fel hazánkban. Mégis már a legelső templomainkat nagyjából keletre irányozták.¹

A templom irányának a sorsa már kezdetben eldőlt! Ezt már az adott templom első kitűzésekor keleti irányba tették, ennek megfelelően ásták ki az alapárkot, és alapozták le az épületet, ebbe az irányba épült meg a templom, és az később is így maradt. A korai keresztény templomaink később szűknek bizonyultak, ezért bővítették szélességében, vagy hosszában, de ezt valamelyik falának megtartásával végezték, így az iránya nem változott. A XVI-XVII. századi török pusztítások ugyan romba dönthették templomainkat, de amikor visszafoglalták az adott területet: a romos falakra újjáépítették azokat. A XVIII. századi barokk templomok nagy részén ma is látszik a középkori eredet, vagy a vakolat alatt lapul. Esetleg 180 fokkal – elfordítva – építették újjá, néha 90 fokos irányban – merőlegesen – bővíthették, de az eredeti irányuk ma is felismerhető. Így azt mondhatjuk: „*kőbe fagyva*” maradtak meg irányaik, ezek a templomok maradandóan őrzik tehát középkori elődeink bizonyos csillagászati szándékát és alapismereteit.

¹ Megjegyzés: Megjegyzés: A szóban forgó kutatási anyagot a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Akadémiai Bizottsága 2004-ben alkotói ösztöndíjjal értékelte. A cikk a 2001-2005. között elvégzett vizsgálatok eredményeit közli.

Ezek a templomok tehát őrzik középkori irányukat, és bármilyen bővítés, felújítás, restaurálás történt is: az eredeti irányuk nem változott többé. Ha a legelső templomépítők „hibásan” tűzték is ki az irányt, azon többé változtatni nem lehetett, egyetlen fokkal sem lehetett elforgatni az épületet, hiszen ez iszonyú nagy munkát és költséget jelentett volna, ráadásul teljesen felesleges cselekedet lett volna. Egy kivétel van a középkori templomaink között, amelynél mégis megtették ezt, és ez a kalocsai székesegyház! Erre Keszthelyi Sándor pécsi amatőr csillagász, templomkutató barátom és kedves felesége, Keszthelyiné Sragner Márta hívta fel a figyelmet, s ezt az eredményt az interneten is publikálták.² Tehát a kérdés: pontosan keleti irányba néznek-e a templomok, és ha nem keletre, akkor merre, és mi az eltérés oka? Keszthelyi Sándor elhatározta feleségével együtt, hogy valamennyi hazai, középkori – tehát az iránytű XV. század közepének környékére keltezhető alkalmazását megelőző korban kivitelezett –, keresztény templomnak azonos módszerrel, azonos műszerrel megméri az irányát.

1. A téma kronológiai áttekintése

A kérdésre a külföld figyelmét Alberdink Thijm hívta fel 1858-ban.³ Utána Krauss, Dehio és Werner elemezte a problémát. Amikor 1902-ben az Astronomische Gessellschaft Göttingenben rendezte közgyűlését, az oda összegyűlt csillagászok előtt Charlier a lundi csillagvizsgáló igazgatója tartott előadást addigi méréseiről. Sőt helyi illusztrációként Göttingen régi templomainak irányát is meghatározta és elemezte. Ezt a nemzetközi csillagászati társaság közölte kiadványában. Charlier szerint a középkor templomainak kitűzése a védőszent napján történt az aznapi napkelte irányába. A Julián-naptár szerint beirányított tengelyű templom attól kezdve minden évben egyszer – a védőszent napján – erre a napkeltére mutatott. A naptár apró pontatlansága miatt 128 évente 1 nappal ez eltolódott. Ha megmérjük a templom mai irányát, kiszámíthatjuk hány évvel korábban tűzték ki helyzetét.⁴

² KESZTHELYI SÁNDOR 2004. Lásd még: <https://www.csillagaszat.hu/csilltort/magyar-csillagaszattortenet/magyar-kozepkor-csillagaszata/a-kalocsai-szekesegyhaz-rejtelye/> Az oldal utolsó megtekintése: 2018. X. 1.

³ THIJM., ALBERDINK 1858.

⁴ CHARLIER., CARL VILHELM LUDWIG 1921.

Lakits Ferenc 1903-ban megírta a külföldi véleményeket és a saját gondolatait tartalmazó cikkét, amelyben felhívta a figyelmet arra, hogy ezzel a módszerrel képes lenne az ismert építési évszámmal rendelkező templomoknál a középkori védőszent nevét meghatározni. Éppen így egy ismert védőszentű templom kitűzésének évszámát is megállapítani. Természetesen csak akkor, ha a középkori templomokat úgy tűzték ki, és úgy építették fel, hogy a templom védőszentje napjának napkeltéjére mutasson.⁵ Ezt Lakits Ferenc nem bizonyította be, úgy vélte sokkal nehezebb feladat lett volna a templomot precízen a kelet-nyugati irányba felépíteni. Viszont ha az alapkövet a védőszent napján ünnepélyesen helyezték el, könnyen lehetett – például egy zsinór kifeszítésével –, a napkelte felé kitűzni annak irányát.

A kérdést Lakits Ferenc azonban csak feltette, de nem válaszolta meg. Az utána jövő építészettörténészek azt hitték a probléma már megoldódott, és Lakits módszerét csak használniuk kell. A műemlékvédelmi szakemberek hasznosnak ítélték ezt, hiszen a hazai történelem viszontagságai miatt Magyarország középkori templom(rom)jai közül nagyon kevésnek tudjuk az építési évét, jóval többnek ismerjük azonban biztosan a középkori védőszentjét. Valamennyi megmaradt emlékek tisztában vagyunk az irányával, vagy ha nem, akkor ma megmérhetjük. Ebből pedig visszszámítható az építési év vagy megállapítható maga a védőszent kiléte. Sajnálatos módon azonban a dolog nem ilyen törvényszerű. Ezért némely műemlékes vagy téves következtetésre jutott, vagy csalódnia kellett a „Lakits-módszer” precíz kor-meghatározásában.

A kérdéskör tehát külföldön 1858-ban, hazánkban 1903-ban vetődött fel először. Lakits Ferenc 1903-ban kifejtett gondolata óta viszont csak néhányan tettek kísérletet arra, hogy méréseket végezzenek hazai templomokon. Halaváts Gyula 1912-ben 8 mérést közölt,⁶ Erdei Ferenc és Kovács Béla 1964-ben pedig 24 mérést publikált.⁷ A kérdést legkomolyabban viszont Guzsik Tamás építészettörténész kutatta: az 1975-1980 között megjelent több cikkében mindazonáltal 231 hazai templom irányát adta közre.⁸

⁵ LAKITS FERENC 1903: 220-227.

⁶ HALAVÁTS GYULA 1912. 262-263

⁷ ERDEI FERENC – KOVÁCS BÉLA 1964. 181-220.

⁸ GUZSIK TAMÁS 1997:180-191., 2001: 1-106. Megjegyzés: A téma ismertetését és történetét lásd bővebben még: KESZTHELYI SÁNDOR – SRAGNER MÁRTA 2000.

2. Templomok hossz tengely-irányának helyszíni mérései

A méréseket 2002 tavaszán-nyarán végeztük. Míg én csak egy tájolóval és milliméterpapírral végeztem a munkámat, addig Keszthelyi Sándor pontosabb módszert használt: egy deszkalapra 3 darab iránytűt rögzített ipari ragasztóval. Az adott templomnál, annak hosszanti falához illesztve a deszka élét, leolvasta 1 fokos értékre az iránytűk állásait, így 3 leolvasási értéket kapott. A hosszfal 3 részén mért így, összesen 9 leolvasást kapott. Ezek számtani közepét vette alapul, s mivel az iránytű nem pontosan észak felé mutat – jelenleg pár fokot tér el kelet felé – ez még csak a mágneses irányt adja meg. Viszont kiváló programok találhatók az interneten: bármely földrajzi helyre és dátumra rákeresve, ezek az applikációk megadják a mágneses deklinációt, amivel a mérést korrigálhatjuk. Így kaphatjuk meg a valódi – földrajzi, csillagászati – irányt. Ez a templom hossz tengelyének iránya ma és a középkor óta, amióta kitérítették és elkezdték az építését. A templomok között azonban több kategóriát is megkülönböztethetünk tájolásuk alapján:

- Keletre irányozottak
- Nyári napfordulóra irányozottak
- Valamely nap napkeltéjére irányozottak

Utóbbi esetében az átlagos irány megfelel a 8,8 fokos deklinációjú Nap napkeltéjének. Ennek két időpont felel meg: április 5. és szeptember 6. Az áprilisi dátum talán a hazai építkezések megkezdésének átlagos keltezése lehet, de mivel nagy a szóródás, előfordulhatnak közöttük az adott védőszent napjának napkeltéjére tájolt szentélyek is.

- Az égi pólusra irányozottak

Ilyenkor – a XI-XV. században 5-8 fokkal ettől eltérő – Sarkcsillagra mutató, vagy valamely más csillagászati mérést kombinálón jól-rosszul meghatározott égtájirány szerinti keletelést alkalmazhattak.

- Nem csillagászati mérést alkalmazó, csak nagyjából kelet felé fordítottak.

Nagyjából tehát ezek a típusok léteznek, azonban fedhetik egymást, avagy keveredhetnek is egymással felhasználásukat tekintve. Valamennyi kategória ráadásul még pár fokos pontatlansággal is terhelt, ennek okán pedig a kelő Nap nem rögtön, hanem az időjárástól illetve a tereptárgyaktól függően később vehető észre, amely jobbra húzza az irányzást. A kitűzéshez képest így az alapozás és a falazás is kicsit eltérhetett, valamint a hullámos, romos falakon méréseink sem lehetnek abszolút pontosak. Sajnos a hazai emlékanyag 1/3-nál tudjuk csak a középkori védőszent pontos nevét, amely hosszabb távon szintén megnehezíti a későbbi kutatást...

3. Konkrét mérési adatok

Előjáróban pár – a laikusok számára talán ismeretlen – kifejezésről és számítási módszert ismertetek:

- A csillagászatban is alkalmazott módon jellemezzük a horizonton mért szögeket: PA (ahol észak=0 fok, kelet=90 fok, dél=180 fok, stb.), vagyis pozíciószög (position angle).
- Az alapképlet: $\sin \omega = \sin \delta / \cos \varphi$ (Ez esetben δ : a Nap deklinációja fokban, ω : a kelettől való eltérés a napkeltének szöge fokban, φ : a templom földrajzi szélessége fokban).

A Julián naptár azonban fokozatosan egyre inkább pontatlanabbá vált, így 126 évente eltért 1 nappal a valóságostól, tehát a Föld Nap körüli tényleges keringésétől. Mindezt már a XI-XII. században észrevették, s az akkor 5-6 napos eltérést, ami 1200 körülre már mintegy 7 nap lehetett, amely 1582-re elérte a 10 nap eltérést. Ekkor Gergely pápa a naptár nagy ugrásával mindezt helyreigazította, tehát a napok korrigálását sem szabad figyelmen kívül hagyni.

Essék pár szó a Magyarországon ismert védőszentekről is. Szent László király az 1092-es szabolcsi zsinaton elrendelte, hogy mely napokat kötelező megünnepelni. Később ezen kanonizált napok és a hozzájuk fűződő szentek sorából állt össze a magyar templomok védőszentjeinek mintegy 80 %-a, amely nagyjából 33 szentet és ünnepnapot ölel fel, közülük azonban az úgynevezett mozgó ünnepek, például a húsvét, vagy a pünkösd eleve kiesik...

4. Debrecen környékén fekvő középkori templomok jegyzékének összeállítása

A mi szemszögünkből nemcsak azokat a templomokat kellett mérési objektumnak tekinteni, amelyek teljesen eredeti középkori állapotukban maradtak meg, hanem éppen olyan érdekesek azok is, amelyek csupán középkori eredetűek, de a későbbi bővítés, felújítás, újjáépítés a középkori falak megtartásával valósult meg, ugyanis ha a szentély egyetlen fala is e korokból hitelesnek tekinthető, akkor az egész templom megőrizte magában az eredeti középkori irányultságát. Éppen így vizsgálhatók továbbá a templomromok, valamint a régészek által feltárt és alapjaiban restaurált faldarabok is.

Dolgozatomban a vizsgált templomok illetve templomromok esetében nem csak saját, hanem a pécsi Keszthelyi Sándor mérési adatait is felhasználtam illetve a kapott eredményeket össze is vettem egymással.

Hely	PA	Mérés ideje	É.sz.	K.h.
Debrecen – András temploma	70,7	2002. IV. 24.	47° 33'	21° 37,5'
Józsa Szentt György temploma	67,7	2002. V. 18.	47° 36'	21° 35'
Zelemér	64,7	2002. V.18.	47° 37'	21° 35'
Parlag	54,7	2002. V. 1.	47° 36'	21° 42'
Fancsika	64,9	2002. IV. 27.	47° 29'	21° 43'

**1. táblázat Debrecen környéki méréseim eredménye – átlagosan +3,7 fokos
mágneses elhajlást hozzáadva**

Hely	PA	Mérés ideje	É.sz.	K.h.
Debrecen – András temploma	70,7	2002. IV. 24.	47° 33'	21° 37,5'
Józsa – Szent György temploma	67,7	2002. V. 18.	47° 36'	21° 35'
Zelemér	64,7	2002. V. 18.	47° 37'	21° 35'
Parlag	54,7	2002. V. 1.	47° 36'	21° 42'
Fancsika	64,9	2002. IV. 27.	47° 29'	21° 43'

2. táblázat Keszthelyi Sándor ugyanezen méréseinek eredménye – átlagosan +3,7 fokos mágneses elhajlást hozzáadva

Mivel Keszthelyi Sándor mérései pontosabbak és nagy tapasztalattal rendelkezik a középkori templomok keletelési kérdésének vizsgálatában – 1050 darab hazai templom vizsgálata fűződik nevéhez –, ezért egyeztetésünk alapján az ő adatait használtam fel munkámban, illetve mutatom be jelen tanulmányom során. A meglévő, mérhető debreceni templomromok: Debreceni Református nagytemplom – András templomrom, Debrecen-Józsa – Szentgyörgy templomrom, Debrecen-Dombostanya – Parlagi templomrom, Debrecen-Fancsika – Fancsikai templomrom, Debrecen-Nagycsere – Szentjánosi templomrom. Keletszögszámítással rekonstruálható esetleges templomhely: Debrecen-Szentlászlófalva – Szent László templom.

4. 1. Debrecen, Református nagytemplom – egykori András templom



1. kép Romkert az András templom maradványaival⁹

A cívisváros környéke már a kőkorszaktól kezdve lakott hely volt, a mai belváros pedig legalább három falu összeépülésével jött létre. Debrecen falu neve első ismert említése 1235-re keltezhető. A mai református Nagytemplom helyén feltehetően már a XIII. századot megelőző időkben is állt egy kis román kori egyenes szentélyzáródású épület, amelyet aztán az 1290-es években gótikus stílusban bővítettek és alakítottak át. Felszentelése valamikor 1297-1317. között történt meg. A várost pusztító tűzvész 1564 őszén súlyosan megrongálta az építményt, amely több mint 60 évig romosan állt, és csak később 1626-1628 között épült újjá Bethlen Gábor jóvoltából.¹⁰ A Verestornyot 1640-1642. között emelték, amely az I. Rákóczi György által adományozott harang számára készült. Az így kialakult gótikus stílusjegyeit nagyobb részt

⁹ Megjegyzés: A szerző saját felvétele

¹⁰ Megjegyzés: Az András templomról lásd bővebben: MÓDY GYÖRGY 1984.

magán megőrző András templom az 1802-es rettenetes tűzvészben teljesen kiégett, így 1805-1821. között e helyen építették fel a ma is látható református Nagytemplomot. Az András templom alapjait 1980-81-ben tárták fel. Nézzük tehát, hogy a mérések és az azt követő számítások alapján milyen adatokat nyertünk:

András templomrom – Debrecen		
Építés:	XII. sz.	
PA:	66, 5	
φ :	47, 5	
ω :	23, 5	
δ :	15, 63	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	május 4.
	2.	július 27.

3. táblázat Az András templom keletelési számításai

Az információk azt mutatják, hogy a mérések alapján kiszámított védőszent napja(i) még csak jóindulattal sem egyeztethetőek össze Szent András – november 30. – napjával. Mivel a templom tengelye kelet és északkelet közé esik ($45 < PA < 90$), ezért a védőszent napja tavaszra vagy nyárra datálható. Szent András pedig téli védőszent, így a templom tengelyének kelet és délkelet közé kellene esnie ($90 < PA < 135$). Hogy pontosan merre, azt a következő számítás mutatja. (Lásd 4. ábra).

Mint látjuk, a templom tengelyének $PA=126, 64$ azaz kelettől $36, 64$ fokra kellene állnia délkelet felé. Tehát a mért érték a számított értéktől $36, 43$ fokkal áll északabbra. Ez óriási eltérés, bár nem meglepő! Az országos kép is azt mutatja, hogy a templomok 80-90 %-a nem néz a „téli” védőszent, – Márton, András, Miklós, Katalin – napjának megfelelően.

András templomrom – Debrecen		
A védőszent napja:	november 30.	Szent András
Építés:	XIII. sz.	
φ :	47, 5	
ω :	-36, 64	
δ :	-23, 78	
PA:	126, 64	
Így kellene a templom tengelyének állnia		

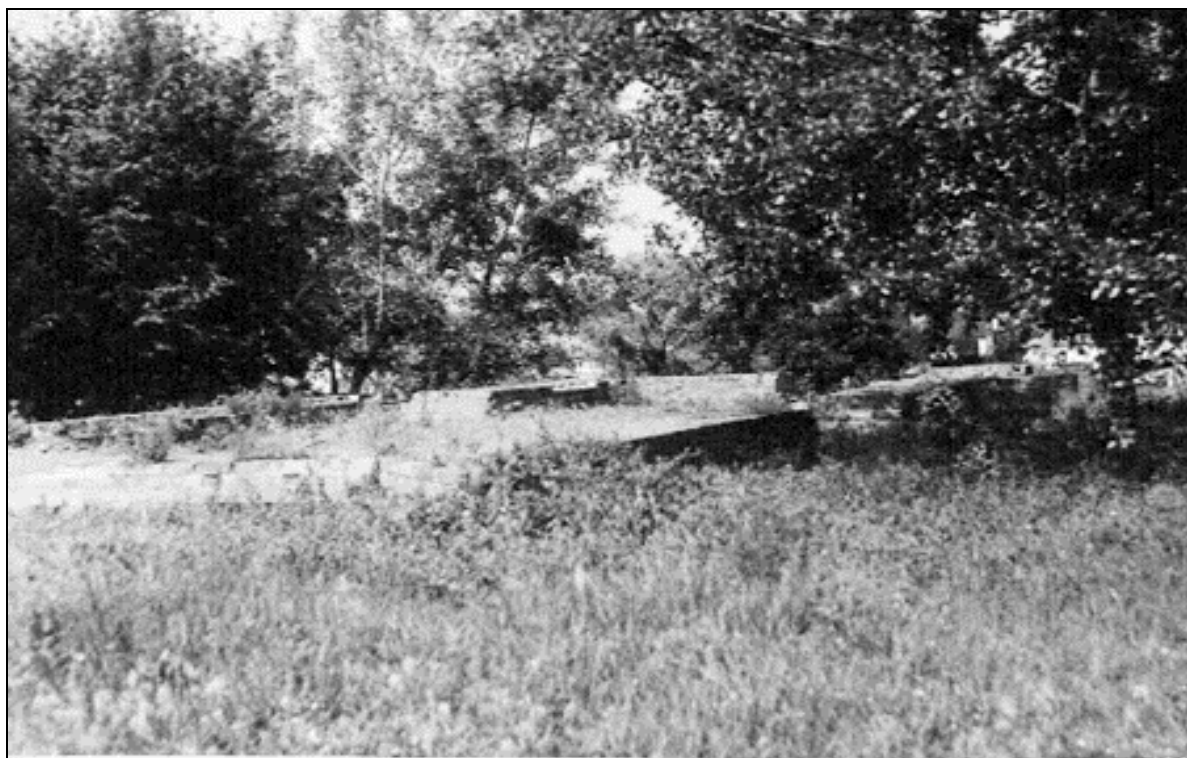
4. táblázat Az András templom keletelési számításai, ha valóban Szent Andrásnak ajánlották volna fel ezt az épületet

Tudjuk viszont, hogy a XIII. századot megelőzően, a gótikus stílusú András templom felépülése előtt először egy kis egyenes szentélyzáródású templom állt e helyen, amelyet majd csak az 1290-es években építettek át. Már említettem, hogy a korai keresztény templomainkat később bővítették szélességében vagy hosszában, de ezt valamelyik falának megtartásával végezték, így irányja nem változhatott. A korábbi kis templom iránya tehát „*kőbe fagyva*” maradt ránk!

Mi lehetett azonban a korábbi imaház védőszentje? Ezt a mért adatok alapján kiszámított két időpont segítségével állapíthatjuk meg. Július 27-e közelében Szent Anna ünnepe – július 26. – található. tudjuk, hogy Jusztinián császár Konstantinápolyban már a VI. században templomot épített Szent Anna tiszteletére, de XIII. Gergely pápa csak 1584-ben tette általánossá ezt az ünnepet. Mivel a vizsgált templomot a korábban építették, nem valószínű, hogy védőszentje Szent Anna lett volna. A júliusi dátum elhagyásával így tehát csak május 4-e maradt, e nap környékén pedig két ünnepet említhetünk meg. Szent László királyunk az 1092-es szabolcsi zsinaton hozott törvénye alapján május 3-án kötelezően ünnepet kellett tartani Szent Fülöp és Jakab illetve a Szentkereszt megtalálásának emlékére.

A mérések statisztikájának ismeretében kimondhatjuk, hogy míg Szent Fülöp és Jakab tiszteletére egy templomot sem emeltek, addig a Szentkereszt tiszteletére mintegy 151 templomot avattak fel. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a gótikus stílusú XIII. századra keltezhető debreceni András templom előzményeként a korábbi szentélyt is Szentkereszt egyházaként tisztelhatték.

4. 2. Debrecen-Józsa – Szent György templomrom



2. kép A Szent György templom romjai ¹¹

A szentély első okleveles említése 1234-ből maradt ránk. később 1594-ben a törökökkel szövetséges krími tatárok felgyújtották és lerombolták. Román stílusú templomában, amelyet 1981-ben tártak fel, jól kirajzolódik a hajó és a szentély, amelyeknek hossza 16, 65 méter. A hajó szélessége 6, 6 méter, a szentélyé 4, 55 méter. A mérések és az azt követő számítások alapján a következő adatokat kaptuk:

¹¹ Megjegyzés: A szerző saját felvétele

Szentgyörgy templomrom – Józsa		
Építés:	XIII. sz.	
PA:	68, 9	
φ :	47, 6	
ω :	21, 1	
δ :	14, 05	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	április 29.
	2.	augusztus 1.

5. táblázat A Szent György templom keletelési számításai I.

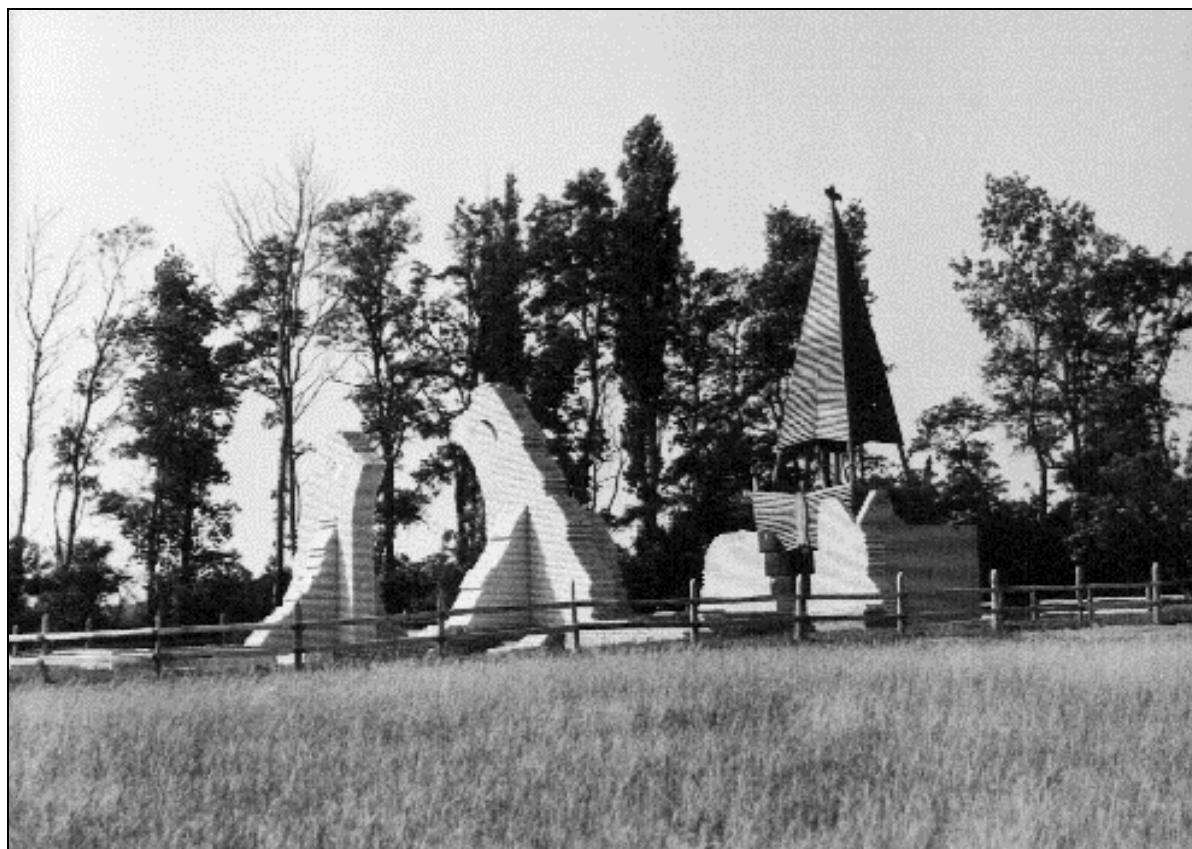
Az augusztusi dátum elhagyásával – ami teljesen valószínűtlen –, csak április 29. jöhet számításba. Ez, mint látjuk, 5 nappal tér el a szent György nap – április 24. – dátumától. Az eltérésnek azonban nemcsak objektív okai lehetnek. A kelő nap nem rögtön, hanem az időjárástól illetve a tereptárgyaktól függően később vehető észre, ez pedig „elhúzza” az irányzást. A kitűzéshez képest az alapozás és a falazás is kicsit eltérhetett, s a hullámos, romos falakon a mérés sem képes abszolút pontosságra. A mért PA szerint a templom(rom) tengelye kelettől 21, 1 fokra áll északkelet felé. De nézzük meg jobban a következő táblázatot:

Szentgyörgy templomrom – Józsa		
A védőszent napja:	április 24.	Szent György
Építés:	XIII. sz.	
φ :	47, 6	
ω :	18, 81	
δ :	12, 55	
PA:	71, 19	
Így kellene a templom tengelyének állnia		

6. táblázat A Szent György templom keletelési számításai II.

A fenti táblázatból kitűnik, hogy a templom(rom) tengelyének $PA=71,19$ azaz kelettől 18, 81 fokra áll északkelet felé. Tehát az előbbi mért érték a számítottól 2, 3 fokkal áll északra. Ez a magyarországi középkori templomok keletelési adataival összehasonlítva pedig elenyésző értékű, tehát kijelenthető, hogy e szentély a „*legpontosabb keletelésű*” templomrom a vizsgáltak közül.

4. 3. Debrecen-Dombostanya – Parlagi templomrom



3. kép A parlagi templomrom ¹²

A falu neve a XV-XVI. századi Szabolcs vármegye egyik legvagyonosabb családjától származtatható. Román stílusú temploma az 1200-as években már állt. Első okleveles említése: 1323-ból maradt ránk. A XIV. század elején gótikus stílusban átépítették, valamint harangtorony-

¹² Megjegyzés: A szerző saját felvétele

nyal bővítették, azonban az 1348-as vagy az 1410-es földrengés során annyira megrongálódott, hogy egy új kegyúri templomot emeltek, amelynek hajójában középen kriptát is építettek. A falu 1555. után lassan elnéptelenedett. Az 1594-es tatárdúlást még valahogyan kiheverte, viszont 1660-ban, a török hadjárat során teljesen elpusztult. Ezután területeit Debrecen város fokozatosan birtokba vette. A templomot először 1908-ban, majd 1985-ben tárták fel. Nézzük tehát, hogy a mérések és az azt követő számítások alapján milyen adatokat nyertünk:

Parlagi templomrom – Dombostanya		
Építés:	XII. sz.	
PA:	56, 7	
φ :	47, 6	
ω :	33, 3	
δ :	21, 73	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	május 24.
	2.	július 7.

7. táblázat A parlagi templomrom keletelési számításai

A kapott július 7-i időpont nagyon közel esik a július 13-ra keltezhető Szent Margit napjához, aki népszerű középkori védőszent volt. A május 24-e viszont nem is jöhet számításba, hiszen a szóban forgó időpontban semmiféle „komolyabb tisztelettel övezett védőszentről” nincs tudomásunk. Május 3-a, mint a Szentkereszt megtalálásának napja korainak tekinthető, míg június 24-e, Keresztelő Szent Jánosnak – Szent Iván – napja túl későre esik a kapott július 7-hez képest. Így feltehetően Szent Margit volt a templom védőszentje.

4. 4. Debrecen-Fancsika – Fancsikai templomrom



4. kép A fancsikai templomrom ¹³

A középkori Bihar vármegyében legalább négy Fancsika nevű faluról tudunk. A település neve személynév eredetű, amely már a XII. század végére kialakult. Első okleveles említése 1273-ból ismeretes, és a Sártványvecse nemzetségi Bajoniak birtokaként szerepelt ugyanúgy, mint a XIV-XV. századokban. A XV. század utolsó harmadában viszont már a Szepesi család részbirtoka. Az 1550-es években több mint kétszázan lakják, de 1576-ban már pusztabirtokként szerepelt ránk maradt leírásainkban. A török valószínűleg 1574-ben pusztította el, így részei 1576-tól fokozatosan Debrecen tulajdonába kerültek. Fancsika temploma bizonyosan 1170 előtt épült román stílusban. A templomrom helye a diószegi útfélen, az úgynevezett Templomhegyen van, amit 1982-ben tártak fel.

¹³ Megjegyzés: A szerző saját felvétele

Fancsikai templomrom		
Építés:	XII. sz.	
PA:	67	
φ :	47, 48	
ω :	23	
δ :	15, 3	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	május 3.
	2.	július 28.

8. táblázat A fancsikai templomrom keletelési számításai

A július 28-i dátum közelében Szent Anna ünnepe található – július 26. –, Jusztinián császár Konstantinápolyban pedig már a VI. században egy szentélyt építtetett Szent Anna tiszteletére. Mindazonáltal XIII. Gergely pápa csak 1584-ben tette általánossá ezt az ünnepet. Mivel a vizsgált templomot a XIII. században építették nem valószínű, hogy védőszentje Szent Anna lenne. A júliusi időpont elhagyásával viszont csak a május 4-i keltezés maradt.

E nap környékén két ünnepet említhetünk meg. Szent László királyunk a már említett 1092-es szabolcsi zsinaton hozott törvénye alapján május 3-án Szent Fülöp és Jakab illetve a Szentkereszt feltalálására emlékeztek. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XII. században megvalósult fancsikai templom is a Szentkereszt tiszteletére épült.

4. 5. Debrecen-Nagycsere – Szent János templomrom

Nagycserén, az Erdőpuszták mélyén, a Jankó-hegyen található még a Szent János templom romjai. Különös kis szentély volt ez hajdanán. Rotunda – körtemplom, alaprajza egy lóheréhez hasonlítható. Ezen a vidéken az ilyen templom pedig kuriózumnak számít. A falu első okleveles említése 1219-ből való, 1411-ben pedig már pusztabirtokként említik. A templom tehát a XII-XIII. században épülhetett.



5. kép A nagycserei templomrom ¹⁴

Az imaház valódi védőszentjének kiderítéséhez méréseket kellett végezni. Ezt a fent említett pécsi Keszthelyi Sándor és felesége, illetve a debreceni Zajácz György csillagász végezték el. A mérés nehézségeiről hadd idézzek barátom leveléből: „...*Persze a fő baj az volt: nem falak álltak ott, hanem a valamikor régész által kiásott és utána visszatemetett falak helyett jelzésszerűen függőleges karok, fahasábok jelöltek körben, ellipszis alakban. Nagyon nehéz volt mérni, mert csak érezni lehetett a templom irányát. Sem az északi, sem a déli fal nem volt felismerhető, inkább a templom hossz tengelyét saccoltuk meg. A nejem odaállt a nyugati bejáráshoz (az elég jó fix hely volt) a Zajácz meg a keleti íves végződés közepéhez: én meg a templomhely közepén mozogtam a mérőléccel, ők meg intettek, hogy erre vagy arra. Plusz-mínusz 5 fok lehet itt a tévedés.... de nem lehetett mást csinálni...*” ¹⁵

A felvett mérési adat Debrecen-Nagycsere Jankó-hegyén 86,3 fok. Ennek figyelembe vételével – amennyiben a védőszent tényleg Szent János volt:

¹⁴ Megjegyzés: A szerző saját felvétele

¹⁵ Megjegyzés: Idézet Keszthelyi Sándor Balogh Lászlónak címzett egyik leveléből.

Szent János templom – Nagycsere		
A védőszent napja:	június 24.	Szent János
Építés:	XII-XIII. sz.	
φ :	47, 54	
ω :	40	
δ :	25, 7	
PA:	49, 94	
Így kellene a templom tengelyének állnia		

9. táblázat A nagycserei templomrom keletelési számításai amennyiben eredendően is Szent János tiszteletére szentelték fel az imaházat

Az eltérés, mint látjuk 36, 36 fok! Ez hatalmas! Számoljuk ki most azt, hogy milyen védőszentek jöhetnek számításba, ha az általunk mért adatot vesszük figyelembe:

Szent János templom – Nagycsere		
Építés:	XII-XIII.sz.	
PA:	86,3	
φ :	47,54	
ω :	3,7	
δ :	2,5	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	március 22.
	2.	szeptember 8.

10. táblázat A nagycserei templomrom eredeti védőszentjének megállapítása a felvett keletelési számítások alapján

Míg március 22-e közelében Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepét találjuk – március 25. –, addig szeptember 8-án Szűz Mária születésére, Kisboldogasszony napjára emlékezünk. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XII-XIII. században épült nagycserei templomot Kisboldogasszony avagy Szűz Mária templomaként tisztelték egykoron és csak később vált Szent János tiszteletére avatott templommá.

Ezek lennének tehát a ma is látható, könnyen mérhető Debrecen környéki templomromok adatai és védőszentjeik számításai.

4. 6. Debrecen-Szentlászlófalva – Szent László templom

A templom helyéről a mai napig semmi bizonyosat nem tudunk. Valószínűleg 1192-1200 körül épülhetett és 1484 tavaszán tűzvészben pusztult el. Lokalizálását helytörténészek a mai Rákóczi és Csapó utcák által bezárt részen lévő halmazfalu területére teszik. A templomra és a Szent László utcára – ahol a szóban forgó szentély állt –, vonatkozó írásos emlék viszonylag kevés maradt ránk. Az utca hollétének kiderítésére többen is vállalkoztak, de idáig senkinek sem sikerült azt hitelt érdemlően beazonosítani. Írott emlékekből hollétére vonatkoztatva csak kevés adat nyerhető.

Korvin János 1503-ban kelt oklevele szerint *azokat „kik Debrecenben a Szent László utcai templom körüli pusztá helyeket megülik és beépítik, minden census és díj fizetése alól mentesíti.”* Ebből csupán azt tudjuk meg, hogy a templom és környéke ekkor elhagyatott volt és a templomot egy tágasabb tér – esetleg vásártér – vette körül. Debrecen város magisztrátusi jegyzőkönyvei csak 1549-1572 között említették az utca nevét, ezek szerint azonban az utca ezen elnevezése 1572-ben még biztosan élt. Az 1570-es és 1572-es jegyzőkönyvi adatokból pedig kiderült – négy házladási feljegyzés is említette –, hogy az utca észak-déli irányú volt.

Tételezzük fel, hogy Szent László templomát pontosan keletelték, tehát tengelyének iránya a június 27-i kelő nap irányába állt. (Lásd: 11. táblázat). Vegyük elő továbbá Debrecen első részletes DvT. 2. (1750) valamint DvT. 34. jelzetű várostérképeit, amelyek a XVIII. század közpéről, valamint második harmadából maradtak ránk. Az 1750-es térkép bal alsó sarkában ott láthatjuk a rajzolója által felvett csillagászati – Septemptrio –, és mágneses – Declinatio Magnetis – északi irányt.

Szentlászló templom – Szentlászlófalva		
A védőszent napja:	június 27.	Szent László
Építés:	XII. sz.	
φ :	47, 5	
ω :	38, 47	
δ :	24, 85	
PA:	51, 53	
Így kellene a templom tengelyének állnia		

11. táblázat A Szent László templom keletelési számításai

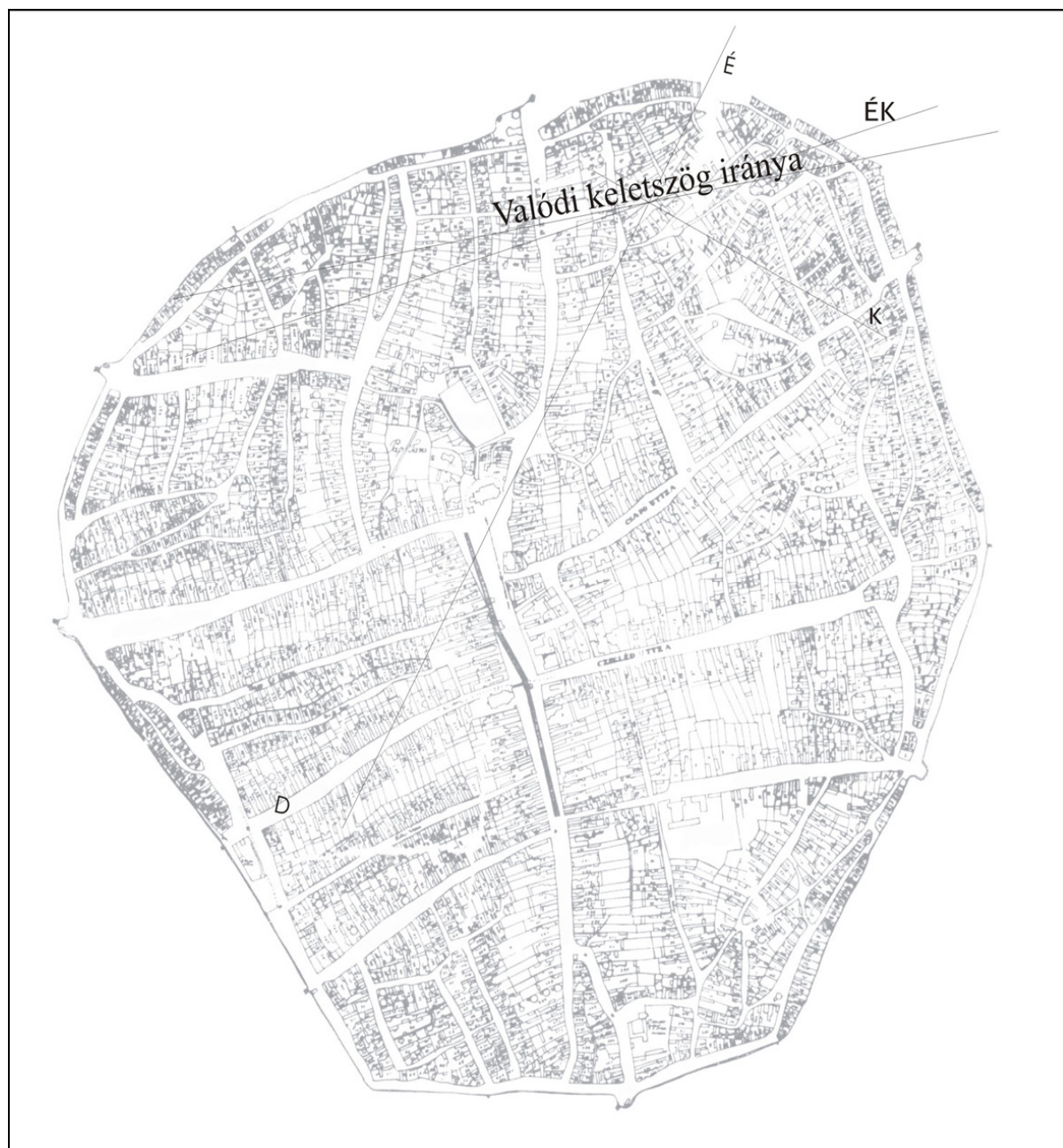
A valódi vagy csillagászati északi irány sohasem változik meg, tehát az egyszer pontosan kimért és térképre szerkesztett irány ugyanaz marad, így hát a mai térkép északi iránya, azonos a 200 vagy 800 évvel ezelőtti északi iránnyal. Így a térkép sarkában lévő földrajzi – csillagászati – észak azonos maradt.¹⁶ Csak a mágneses észak változik., Az 1750-ben papírra vetett Debrecen ábrázoló térképen az iránytű jócskán – mintegy 20 fokot – eltért nyugati irányba a csillagászati északtól, míg napjaikban kelet felé tér el körülbelül 3 fokot.

Ismerjük tehát az északi irányunkat. Ehhez képest rajzoltuk kelet felé 51,53 fokkal a templom tengelyének vonalát. Ebbe az irányba kellett állnia ezáltal hajdan a Szent László templomnak.

A hajdani Szent László utca – kutatásom szerint – a földesúri castellumtól a Szent László templomig vezetett, a későbbi Nyomtató, Leány, Meszena és Maróthi utcák vonalán. Látjuk azonban (1. ábra), hogy a templom felvett iránya inkább kelet felé áll, ($45 < PA < 90$) mintsem a feltételezett egykori Szent László utca tengelyébe. A szentélyt és a körülötte lévő vásárteret feltételezésem szerint tehát a mai Veres utca felől lévő teresedés irányából a Maróthi György, Sarok, és Gólya utcák zárják közre.

¹⁶ Megjegyzés: Természetesen 100 ezer év alatt lehet változás, a kontinensek táblái mozognak, illetve lassan elfordulnak...

A szóban forgó tömb már a XVIII. században is teljesen beépített volt, azonban korábban e helyen állhatott egykoron maga Szent László temploma. A keletzőgszámítás hasznosításával tehát rekonstruálni tudtuk a Szent László templom tengelyének irányát s így nagyjából annak helyét s.



6. kép A Szent László templom keletzőg iránya Debrecen XVIII. századi térképén¹⁷

¹⁷ Megjegyzés: A szerző saját szerkesztése a MNL. HBmL. DvT. 34-es jelzetű XVIII. századi várostérkép átrajzolatán

5. Előszó a többi hajdú-bihari középkori templom méréséhez

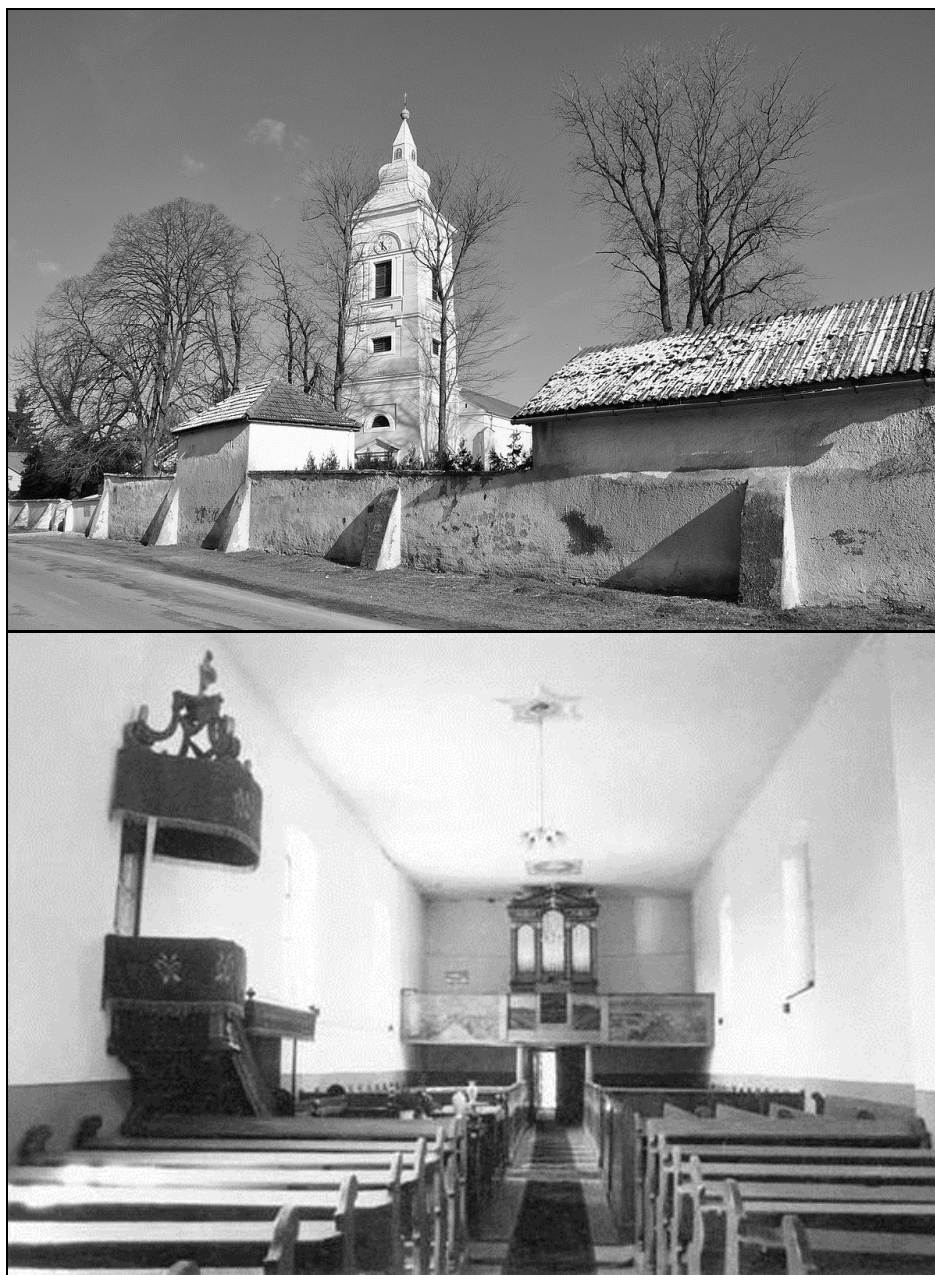
Meg kell említeni, hogy a legenda, miszerint a templomok úgy épültek volna meg, hogy irányuk védőszentjeiknek napkeltéjére nézzen – eddig csak egy hipotézis, amit senki sem bizonyított be 100 %-an.

A napkeltéknek, ahogy azt már korábban említettük van egy tartománya, amelybe irányulhatnak. Az alapképlet: $\sin \omega = \sin d / \cos \varphi$, ahol δ : a Nap deklinációja fokban, ω : a kelettől való eltérés a napkeltének szöge fokban, φ : a templom földrajzi szélessége fokban. Behelyettesítve Hajdú-Bihar megye földrajzi szélességét és a maximális VI. 21-re eső deklinációt nagyjából 44 fokot kapunk, tehát a napkelték csak 44 fokkal balra illetve 44 fokkal jobbra eshetnek kelettől, azimutjuk pedig csak a 46-134 szögtartományba eshetnek. Amely templom nem ebbe a tartományba néz, annak hiába is keressük a védőszentjét, nem lehet ilyen, hiszen abban a tartományban nem kelhet fel a Nap. Ilyen templom pl.: Nagykereki – PA=17, 5 –, Balmazújváros – 38, 5. Ennyire északra nem eshet napfelkelte, ezeket a templomokat tehát nem a középkori védőszentnapra keletelték.

5. 1. Álmosd

Református templom		
Álmosd, Bocskai u. 1.		
Építés:	XIII-XIV. sz.	
PA:	71, 4	
φ :	47, 42	
ω :	18, 60	
δ :	12, 46	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	április 24.
	2.	augusztus 6.

12. táblázat Az álmosdi református templom keletelési számításai



7-8. kép Az álmosdi református templom I-II. ¹⁸

Az augusztusi dátum elhagyásával – ami teljesen valószínűtlen –, csak április 24-e maradt. Ez pedig pontosan szent György napjára esik. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XIII-XIV. században létesített álmosdi templom Szent György templomaként épült fel.

¹⁸ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/ab/Reform%C3%A1tus_templom_%28%C3%81lmosd%2C_Bocskai_utca_1.%29.jpg/1200pxReform%C3%A1tus_templom_%28%C3%81lmosd%2C_Bocskai_utca_1.%29.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31. valamint http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_erkei/100_falu/Almosd/pages/015_epitett_orokseg.htm A letöltés ideje: 2018. X. 9.

5. 2. Bagamér



9-10. kép A bagaméri református templom I-II. ¹⁹

¹⁹ <https://static.panoramio.com/storage/gooleapis.com/photos/large/24634389.jpg> A letöltés ideje: 2004. VII. 31., valamint http://www.templom.hu/phpwems/bagamer/templom_keleti_karzata.jpg A letöltés ideje: 2018. X. 9.

Református templom		
Bagamér, Bocskai u. 17.		
Építés:	XV. sz.	
PA:	70,9	
φ :	46,45	
ω :	19,10	
δ :	13,03	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	április 23.
	2.	augusztus 3.

13. táblázat A bagaméri református templom keletelési számításai

Az augusztusi dátum elhagyásával – ami szintén teljesen valószínűtlen –, csak az április 23-a marad kézenfekvő dátumként. Ez pedig csupán 1 nappal tér el a Szent György naptól amely április 24-re esik. Nagy valószínűséggel, ezek szerint a XV. században kivitelezett épület Szent György templomaként működött.

5. 3. Báránd



11. kép A bárándi református templom ²⁰

²⁰ <https://www.google.hu/maps/@47.2936373,21.2259789,3a,75y,135.1h,97.61t/data=!3m6!1e1!3m4!1sg8UzIVS-xxYt99go7rmjKQ!2e0!7i13312!8i6656?hl=hu> A letöltés ideje: 2018. X. 9.

Református templom		
Báránd, Kossuth tér		
Építés:	XIV. sz.	
PA:	108, 9	
φ :	47, 3	
ω :	-18, 90	
δ :	-12, 69	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	október 26.
	2.	január 31.

14. táblázat A bárándi református templom keletelési számításai

Az októberi keletéstől csak 2 napra található Szent Simon és Júdás ünnepe, október 28-a, azonban e védőszent(ek)nek temploma Magyarországon nem ismeretes. Annál inkább valószínűbb a második dátumhoz közeli Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepe, amely ugyan-csak 2 napra esik a kiszámított időponttól. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XIV. században épült bárándi templom Gyertyaszentelő Boldogasszony templomaként épült fel.

5. 4. Berekböszörmény



12. kép A berekböszörményi református templom ²¹

²¹ <https://static.panoramio.com/storage/gooleapis.com/photos/large/36471826.jpg> A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

Református templom		
Berekböszörmény, Köztársaság tér 4.		
Építés:	XI-XII. sz.	
PA:	59,8	
φ :	47,05	
ω :	30,20	
δ :	20,04	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	május 18.
	2.	július 13.

15. táblázat A berekböszörményi református templom keletelési számításai

A július 13-i dátum Szent Margit napjára esik, aki népszerű középkori védőszent volt. A májusi időpont közelében azonban nincs ünnepe semmilyen fontosabb szentnek. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XI-XII. században megvalósult berekböszörményi templom Szent Margit egyházaként épült fel.

5. 5. Berettyóújfalu



13. kép A berettyóújfalui református templom ²²

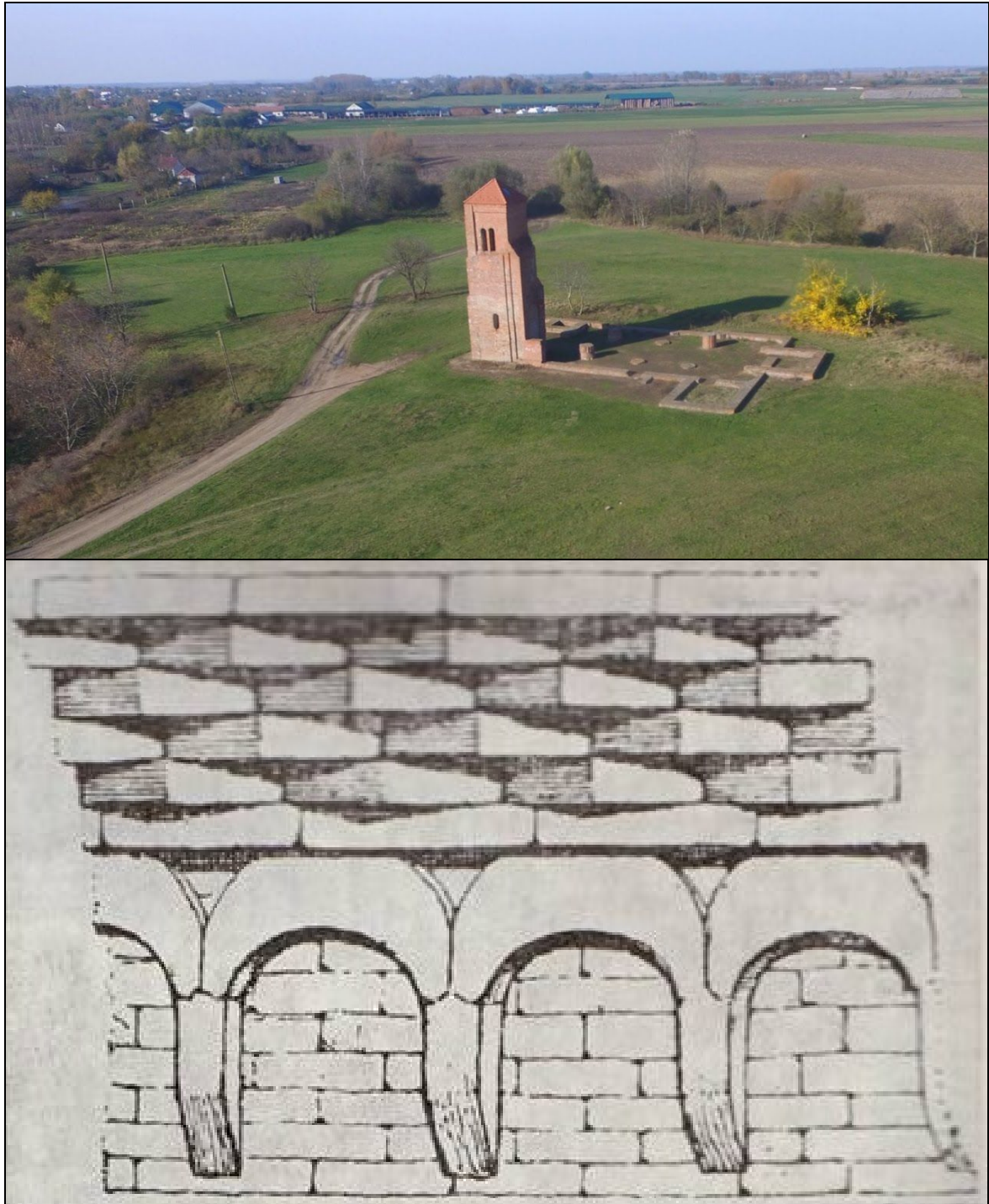
²² <http://itthon.hu/site/upload/2016/07/reformberettyo.jpg> A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

Református templom		
Berettyóújfalu, Kálvin tér		
Építés:	XIV. sz.	
PA:	86,5	
φ :	47,3	
ω :	3,50	
δ :	2,37	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	március 21.
	2.	szeptember 7.

16. táblázat A berettyóújfalui református templom keletelési számításai

Míg március 21-e közelében Gyümölcsoltó Boldogasszony napját találjuk, amely március 25-re esik, addig szeptember 8-án Szűz Mária születését – Kisboldogasszony napját – ünnepeljük. Feltételezhetjük, hogy a XIV. században épült berettyóújfalui szentély Kisboldogasszony – avagy Szűz Mária – templomaként épült fel.

5. 6. Berettyóújfalu – Herpály



14-15. kép A herpályi templomrom, és déli homlokzatának díszítése Bunyitay Vincze nyomán ²³

²³ <https://i.ytimg.com/vi/ZLriRFuywPQ/maxresdefault.jpg> A letöltés ideje: 2004. VII. 31., valamint http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Berettyoujfalu/pages/006_a_herpalyi_apatsagi_templomrom.htm A letöltés ideje: 2018. X. 24. Lásd még: BUNYITAY VINCZE 1883.

Herpályi csonkatorony		
Berettyóújfalú		
Építés:	XII.-XIII. sz.	
PA:	93,7	
φ :	47,25	
ω :	-3,70	
δ :	-2,51	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	szeptember 24.
	2.	március 6.

17. táblázat A herpályi templomrom keletelési számításai

A március 6-i dátum közelében nincs ünnepe semmilyen fontosabb szentnek, így csak a szeptember 24-i nap maradt, amely Szent Gellért ünnepe. Valószínűsíthető tehát, hogy a XII-XIII. században kivitelezett herpályi templomot Szent Gellért tiszteletére építették.

5. 7. Biharkeresztes



16. kép A biharkeresztesi református templom ²⁴

²⁴ http://itthon.hu/site/upload/2013/07/reformatus_templom1.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

Biharkeresztes, Damjanich u. 1.		
Építés:	XIII. sz.	
PA:	65,8	
φ :	47,15	
ω :	24,20	
δ :	16,19	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	május 5.
	2.	július 26.

18. táblázat A biharkeresztesi református templom keletelési számításai

A július 26-i napon Szent Anna ünnepe található. Jusztinián császár Konstantinápolyban már a VI. században templomot építtetett Szent Anna tiszteletére, de XIII. Gergely pápa csak 1584-ben tette azt általánossá. Mivel a vizsgált szentélyt a XIII. században építették, nem valószínű, hogy védelmezője Szent Anna lenne. A júliusi dátum elhagyásával pedig csak a május 5-e maradt. E nap környékén azonban két ünnepet is megemlíthetünk. I. László királyunk 1092-es szabolcsi zsinaton hozott törvénye szerint május 3-án kötelező megtartani Szent Fülöp és Jakab napját, illetve a Szentkereszt feltalálásának emlékét. Míg Szent Fülöp és Jakab Magyarországon egy templomnak sem lett a védőszentje eddigi ismereteink szerint, addig a Szentkereszt feltalálásának tiszteletére mintegy 151 templomot emeltek. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XIII. században épült biharkeresztesi templom Szentkereszt templomaként működött.

5. 8. Ebes

Templomrom		
Ebes, Templomdomb		
Építés:	XI.-XII. sz.	
PA:	81,8	
φ :	47,47	
ω :	8,2	
δ :	5,53	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	április 2.
	2.	augusztus 30.

19. táblázat Az ebesi templomdomb keletelési számításai

Először itt – s még máshol is –, meg kell említeni egy fontos problémát. Egyes templomoknál kiszámított védőszentnapok közül mindkettő fontos egyházi ünnep. Melyik tekinthető azonban egyes szentélyeknél az „igazinak”? Erre állandó konzulensem, Keszthelyi Sándor adta meg a helyes választ.

„...Amikor a Nap felfelé halad az ekliptikán, azaz december 21-től június 21-ig, akkor a keleti horizonton jobbról balra megy napról napra. Ha kicsit tévedtek az irány kitűzésénél (tereptárgyak, fák, pára, a légköri fényelnyelés) akkor ez csak egyfelé hatott balról (az elméleti iránytól) jobbra (a gyakorlatilag kitűzött irányban) Így ha kicsit magasabban vették észre a napkorongot, akkor az már kicsit jobbra vitte az irányt, az kicsit „visszavetette” a remélt naphoz képest. Azaz ebben a félévben egy kicsit visszafelé kell a naptárban védőszentet keresni. KORÁBBIT... Amikor a Nap lefelé megy az ekliptikán, azaz június 21-től december 21-ig, akkor a keleti horizonton balról jobbra megy naponta. Egy kis tévedésnél, az kicsit jobbra vitte az irányt. De az ebben a félévben azt jelenti, hogy előrefelé kell a naptárban keresni. KÉSŐBBIT... Ennek oka, hogy nálunk a keleti égen a kelő nap balról jobbra halad. Minél ké-

sőbb veszi észre az ember, annál inkább jobbra csúszik el. ...Még az jutott eszembe, hogy nem mindegy hogy pl. a dec. 21 és jún. 21. közötti félév melyik szakaszában vagyunk. Amíg pl. a napéjegyenlőség környékén február-március-április hóban a Nap 1 nap alatt sokat megy jobbról balra – viszont előtt és utána pl. május-júniusban már csak keveset... ”²⁵

Ez alapján az április 2-i dátumhoz viszonyított 8. nappal korábbra lévő március 25-ét választottam, amely Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe. Így nagy a valószínűsége, hogy a XI-XII. században épült ebesi szentély Gyümölcsoltó Boldogasszony templomaként épült fel.

5. 9. Hajdúbagos

Református templom		
Hajdúbagos, Nagy u. 118.		
Építés:	XIV. sz.	
PA:	94	
φ :	47,4	
ω :	-4,00	
δ :	-2,71	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	szeptember 24.
	2.	március 4.

20. táblázat A hajdúbagosi református templom keletelési számításai

²⁵ Megjegyzés: Idézet Keszthelyi Sándor Balogh Lászlónak címzett egyik leveléből.



17. kép A hajdúbagosi református templom ²⁶

A kapott március 4-i időpont közelében nincs tartott napja semmilyen szentnek, így csak a szeptember 24-i dátum maradt, amely Szent Gellért ünnepe. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XIV. században épült hajdúbagosi templom Szent Gellért templomaként épült fel.

²⁶ <http://www.hajdubagos.hu/wp-content/gallery/templom/PC260438.jpg> A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

5. 10. Hajdúböszörmény

Református templom		
Hajdúböszörmény, Bocskai tér		
Építés:	XIV. sz.	
PA:	66,7	
φ :	47,67	
ω :	23,30	
δ :	15,45	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	május 3.
	2.	július 26.

21. táblázat A hajdúböszörményi református templom keletelési számításai

18. kép A hajdúböszörményi református templom²⁷

²⁷ http://itthon.hu/site/upload/2013/12/Bocskai_teri_reformatus_templom_1.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A kapott eredményeket is figyelembe véve július 26-án Szent Anna ünnepe található, mivel azonban a vizsgált templomot a XIII. században építették nem valószínű, hogy védőszentje Szent Anna lenne a már fentebb kifejtett okok miatt. A júliusi keltezés elhagyásával tehát csak a május 5-e maradt. Nagy a valószínűsége, hogy a XIV. században épült hajdúböszörményi templom tehát Szentkereszt egyházaként épült meg.

5. 11. Hajdúböszörmény – Zelemér

Zelemér templom		
Építés:	XIV.sz.	
PA:	66,3	
φ :	47,6	
ω :	23,7	
δ :	15,7	
A védőszentek kiszámított napjai:	1	május 3.
	2	július 26.

22. táblázat A zeleméri templomrom keletelési számításai

Először 1332-ben említi oklevél a nevét, melyet a Zeleméry családról kapott. Késő gótikus stílusú temploma 1310-1320 között épült. 1564-ben a törökök rabolták ki és gyújtották fel, majd 1594-ben a törökkel harcoló tatár csapatok dúlták fel. A zeleméri templomból mára csak a 18 méter magas csonka torony maradt meg.

A július 26-i dátum Szent Anna ünnepnapja, amit azonban ahogy azt már korábban említettük csak 1584-ben XIII. Gergely pápa tette általános ünneppé. Mivel azonban a vizsgált templomot a XIV. században építették, nem valószínű, hogy védőszentje Szent Anna lett volna. A júliusi dátum elhagyásával, így csak a május 3-a maradt. Nagy a valószínűsége, hogy a XIV. században épült zeleméri szentély is Szent Kereszt templomaként épült fel.

19. kép A zeleméri templomrom ²⁸

5. 12. Hajdúdorog

Görögkatolikus templom		
Hajdúdorog, Tokaji u. 2.		
Építés:	XIV. sz.	
PA:	81,9	
φ :	47,82	
ω :	8,10	
δ :	5,43	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	március 31.
	2.	augusztus 28.

23. táblázat A hajdúdorogi görögkatolikus templom keletelési számításai

²⁸ http://m.blog.hu/st/studhist/image/zelemer/20170225_134955_richtone_hdr.jpg A letöltés ideje: 2004. VII.



20. kép A hajdúdorogi görögkatolikus templom ²⁹

A kapott március 31-hez 6 nappal korábbra eső március 25-i dátum lehet ezen esetben a templom védőszentjének a napja, amely Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe. Nagy valószínűséggel tehát a XIV. században épült hajdúdorogi egyház Gyümölcsoltó Boldogasszony templomaként épült fel. ³⁰

²⁹ <http://m.blog.hu/va/vastagbor/image/2009/05/hajdudorog.jpg> A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

³⁰ Megjegyzés: Már az ebesi templomdomb esetében is megemlítettem azt a problémát, miszerint az egyes templomoknál kiszámított védőszentnapok közül amennyiben mindkettő „fontos” egyházi ünnep, akkor mégis melyik lehetett közülük a valós... E probléma kifejtését lásd tehát fentebb 36. old.

5. 13. Hajdúnánás

21. kép A hajdúnánási református templom ³¹

Református templom		
Hajdúnánás, Köztársaság tér 12-14.		
Építés:	XII.-XIV. sz.	
PA:	99,6	
φ :	47,85	
ω :	-9,60	
δ :	-6,43	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	október 7.
	2.	február 21.

24. táblázat A hajdúnánási református templom keletelési számításai

³¹ http://itthon.hu/site/upload/2015/08/reformatus_templom1.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A kapott február 21-re vonatkozólag megállapítható, hogy ekkortájt nincs ünnepe egyik szentnek sem, így csak az október 7-i dátum maradt, amely viszont Szent Mihály ünnepe után taálható 8 nappal. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XII-XIV. század között épült hajdúnási egyház Szent Mihály templomaként valósult meg.

5. 14. Hajdúszobosló



22. kép A hajdúszoboslói református templom erődítésfala ³²

³² http://images.pusztas.com/reformatus_templom_hajduszoboszlo/hajduszoboszlo_reftemplom_erodfal_lg.jpg
A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

Református templom		
Hajdúszoboszló, Kálvin tér 9.		
Építés:	XV. sz.	
PA:	41,7	
φ :	47,45	
ω :	48,3	
δ :	30,32	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	június 19.
	2.	

25. táblázat A hajdúnánási református templom keletelési számításai

A kiszámított június 19-e közelében csak a június 24-i dátum áll, amely Keresztelő Szent János ünnepe. Feltételezhető tehát, hogy a XV. században létrejött hajdúszoboszlói templom Keresztelő Szent János templomaként épült fel.

5. 15. Hajdúszovát



23. kép A hajdúszováti református templom ³³

³³ <http://www.varak.hu/media/content/sights/213/hajduszovat3.jpg> A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

Református templom		
Hajdúszovát, Ady Endre u.		
Építés:	XVI. sz.	
PA:	72,5	
φ :	47,4	
ω :	17,50	
δ :	11,74	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	április 18.
	2.	augusztus 6.

26. táblázat A hajdúszováti református templom keletelési számításai

Ez alapján az augusztus 6-i dátumhoz 4 napra későbbre lévő augusztus 10-ét választottam, mely Szent Lőrinc vértanú ünnepe.³⁴

³⁴ Megjegyzés: Már az ebesi és hajdúdorogi szentélyek esetében is megemlítettem azt a problémát, miszerint az egyes templomoknál kiszámított védőszentnapok közül amennyiben mindkettő „fontos” egyházi ünnep, akkor mégis melyik lehetett közülük a valós... E probléma kifejtését lásd tehát fentebb 36. old.

5. 16. Hortobágy – Papegyháza



24-25. kép A hortobágy – papegyházi templomrom I-II. ³⁵

³⁵ <http://www.hortobagyileader.hu/wp-content/uploads/2016/05/BU18.jpg> valamint <http://www.hortobagyileader.hu/templomok-es-kornyezetuk-feszuletek/> A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

Templomrom		
Hortobágy – Papegyháza		
Építés:	XI-XII. sz.	
PA:	74,9	
φ :	47,63	
ω :	15,10	
δ :	10,11	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	április 17.
	2.	augusztus 15.

27. táblázat A hortobágy – papegyházi templomrom keletelési számításai

A kapott április 17-i dátum közelében Szent György napja – április 24-e – található, amely hét napra van a kiszámított áprilisi dátumtól. Az augusztus 15-i időpont viszont Nagyboldogasszony – Szűz Mária – ünnepe. Nagy a valószínűsége így hát, hogy a XII-XII. század között épült papegyházi templom Nagyboldogasszony (Szűz Mária) szentélyeként épült fel.

5. 17. Konyár



26. kép A konyári református templom ³⁶

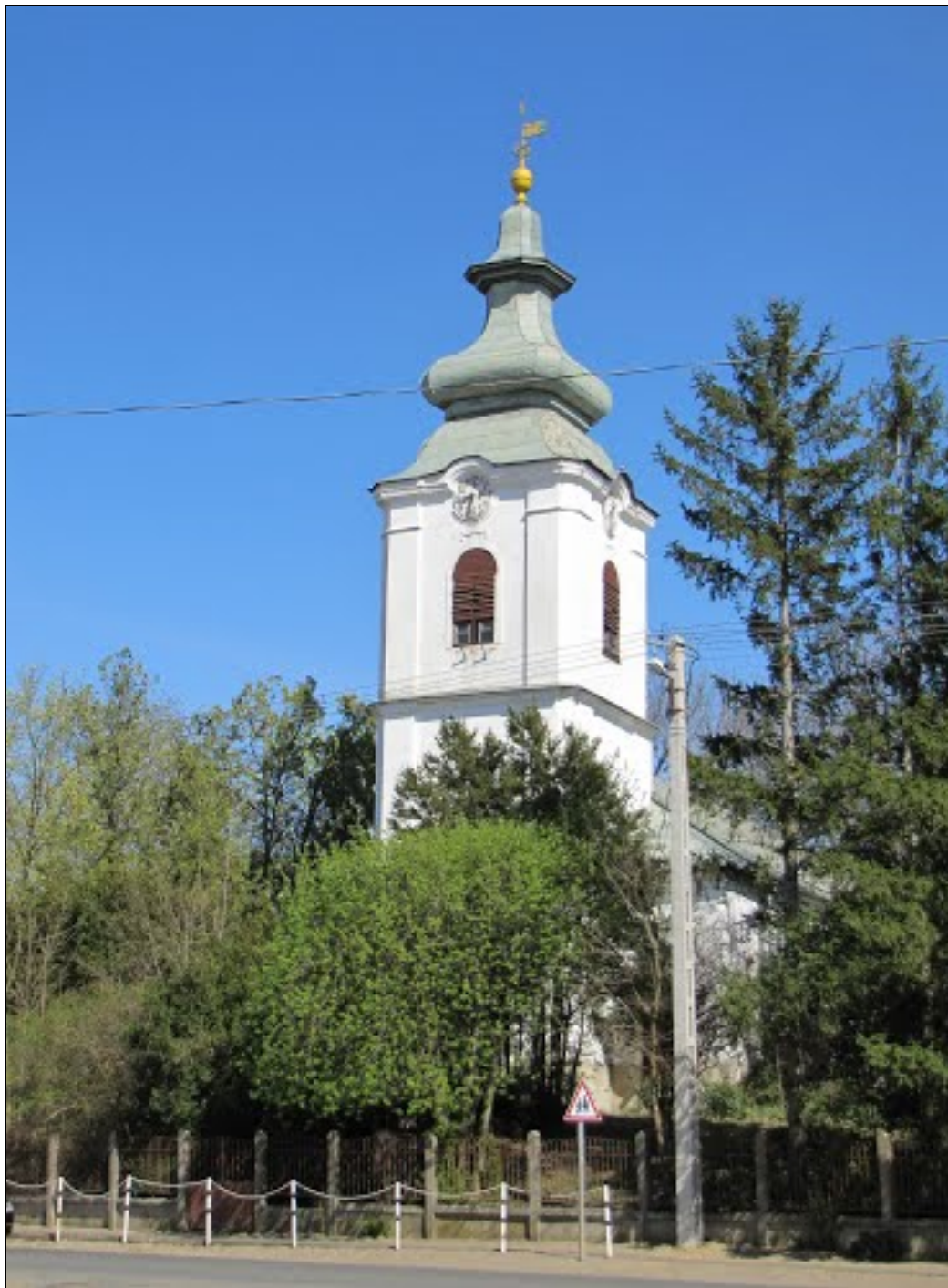
³⁶ https://mandadb.hu/tetel/103854/A_konyari_reformatus_templom_1967 A letöltés ideje: 2018. X. 24.

Református templom		
Konyár, Templom u. 11.		
Építés:	XII.-XIII. sz.	
PA:	79,3	
φ :	47,32	
ω :	10,70	
δ :	7,23	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	április 6.
	2.	augusztus 24.

28. táblázat A konyári református templom keletelési számításai

A kapott eredmények tekintetében április 6-a közelében nincs egyik szentnek sem ünnepe, így csak az augusztus 24-i dátum maradt, amely Szent Bertalanhoz kötődik. így feltételezhetően a XII-XIII. században megvalósult konyári templom Szent Bertalan templomaként épült fel.

5. 18. Monostorpályi



27. kép A monostorpályi református templom ³⁷

³⁷ https://www.google.hu/search?q=monostorp%C3%A1lyi+templom&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjYxNvehqHeAhVGkywKHUZmArAQ_AUIDigB&biw=2133&bih=1076#imgrc=qlb92IRROPg6JM:
A letöltés ideje: 2018. X. 25.

Református templom		
Monostorpályi, Kossuth u. 49.		
Építés:	XII. sz.	
PA:	97,7	
φ :	47,4	
ω :	-7,70	
δ :	-5,20	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	október 3.
	2.	február 25.

29. táblázat A monostorpályi református templom keletelési számításai

A nyert adatokra vonatkoztatva február 25-e közelében nincs ünnepe semmilyen fontosabb szentnek, így csak az október 3-i dátum maradt, amely Szent Mihály napja után található négy nappal. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XII. században kialakított monostorpályi egyháza Szent Mihály templomaként épült fel.

5. 19. Nyíracsád



28-29. kép A nyíracsádi református templom I-II. ³⁸

³⁸ http://img2.indafoto.hu/1/1/136673_45ad81bdf5d5d6be4911892da3659b64/13515299_14a5f410bc71b3eb9f0a0d596cfacbc6_xl.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31., valamint <http://ujkor.hu/content/egy-rejtozkodo-arpad-kori-templom-nyomaban> A letöltés ideje: 2018. X. 25.

Református templom		
Nyíracsád, Petőfi tér		
Építés:	XIII. sz.	
PA:	84	
φ :	47,62	
ω :	6,00	
δ :	4,04	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	március 27.
	2.	szeptember 3.

30. táblázat A nyíracsádi református templom keletelési számításai

Míg március 27-e közelében Gyümölcsoltó Boldogasszony – március 25. –, ünnepét találjuk, addig szeptember 3-a közelében Szűz Mária születésére, avagy Kisboldogasszony napjára – szeptember 8. – emlékezünk. Mivel az utóbbi ünnep 5 napra található a kiszámított dátumtól, és az előbbi csak 2 napra, így feltehetően utóbbit tekinthetjük a templom védőszentjének napjaként. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XIII. században kialakított nyíracsádi templom Gyümölcsoltó Boldogasszony szentélyeként épült fel.

5. 20. Nyíradony – Nagygút



30-31. kép A nagygúti templomrom I-II. ³⁹

³⁹ http://1.bp.blogspot.com/OLAINiTO1m4/T9D5ZvU3Psi/AAAAAAAAADE4/ak6PPA79W_8/s1600/Gut_Pusztatemplom_legifoto.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31., valamint https://www.google.hu/search?q=g%C3%BAti+0templomrom&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjPrvreqHeAhXUhKYKHdIYCXQQ_AUIDigB&biw=2133&bih=1076#imgrc=nSjb8Er2-BP1PM: A letöltés ideje: 2018. X. 25.

Templomrom		
Nyíradony - Nagygút		
Építés:	XII.-XIII. sz.	
PA:	88,1	
φ :	47,67	
ω :	1,90	
δ :	1,28	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	szeptember 12.
	2.	március 18.

31. táblázat A nyíracádi református templom keletelési számításai

A kapott eredmények tekintetében március 18-a közelében Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepét – március 25. – találjuk, azonban a szóban forgó időpont a kiszámítottól hét napra esik. Szeptember 14-én viszont a szentkereszt felmagasztalását ünnepeljük, amely csak két napra esik a kiszámított dátumtól. Valószínűbb tehát, hogy ez utóbbi eredményt tekinthetjük helyesnek. Evégett igen nagy a valószínűsége annak, hogy a XII-XIII. században keletkezett nyíradony – nagygúti templomrom Szentkereszt templomaként épült fel.

5. 21. Szerep – Sósszeg



32. kép A szerep – sósszegi templomrom ⁴⁰

⁴⁰ https://www.google.hu/search?q=szerepi+templomrom&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwihqOuNlqHeAhUcKSwKHT_NDoUQ_AUIDigB&biw=2133&bih=1076#imgrc=ahnZqdVS-oCdYM: A letöltés ideje: 2018. X. 25.

Templomrom		
Szerep - Sösszeg		
Építés:	XII.sz.	
PA:	106,2	
φ :	47,22	
ω :	-16,20	
δ :	-10,92	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	október 21.
	2.	február 7.

32. táblázat A szerep – sösszegi templomrom keletelési számításai

Az október 21-i dátum közelében Szent Simon és Júdás ünnepét találjuk – október 28. –, de ez a kiszámított időponttól hét napra esik. Február 2-án viszont Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét találjuk, amely csak öt napra esik a kiszámított keletezéstől. Valószínűbb tehát, hogy az utóbbi eredményt tekinthetjük helyesnek, így feltételezhetően a XII. században kialakított szerep-sösszegi templom Gyertyaszentelő Boldogasszony szentélyeként épült fel.

5. 22. Tiszacsege



33. kép A tiszacsegei református templom ⁴¹

⁴¹ <http://varosokfalvak.hu/wp-content/uploads/2011/01/tiszacsege-templom.jpg> A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

Református templom		
Tiszacsege, Fő u. 35.		
Építés:	XIV. sz.	
PA:	79,4	
φ :	47,7	
ω :	10,60	
δ :	7,11	
A védőszentek kiszámított napjai:	1.	április 5.
	2.	augusztus 23.

33. táblázat A szerep – sósszegi templomrom keletelési számításai

A kinyert adatok alapján az április 5-e i dátum közelében nincs ünnepe semmilyen szentnek, így csak az augusztus 23-i keltezés maradt, amely Szent Gellért napja előtt található egy nappal. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a XIV. században már álló tiszacsegei egyház Szent Gellért templomaként épült fel.

Irodalomjegyzék

ANGYAL LÁSZLÓ ANDRÁS (Szerk.):

- 2000 *Hajdú-Bihar évszázadai.* In: ANGYAL LÁSZLÓ ANDRÁS (Szerk.): Kiadó Hajdú-Bihar Megye Önkormányzata. Debrecen. 1-479.

CHARLIER., C. V. L.

- 1921 *Lectures on Stellar Statistics.* Scientia Publisher – Lund. Printed by Lücke & Wulff – Hamburg. 1-56.

ERDEI FERENC – KOVÁCS BÉLA

- 1964 *A váraszói románkori templom feltárása és helyreállítása.* In: BAKÓ FERENC (Szerk.): A Heves Megyei Múzeumok Közleményei. Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis II. Eger. 181-220.

GUZSIK TAMÁS

- 1997 *A középkori keresztény templomok keleteléséről.* In: HOLL ANDRÁS, MIZSER ATTILA, TARACSAK GÁBOR (Szerk.): Meteor Csillagászati évkönyv. Készült a Fittpress Kft. nyomdájában. Magyar Csillagászati Egyesület. Budapest. 180-191.
- 2001 *A középkori építészet története.* Jegyzet a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék oktatási segédlete Bp., 2001. 1-106. <http://www.ep.tort.bme.hu/doc/kozepkor/pdf/kozepkor.pdf> Az oldal utolsó megtekintése: 2018: X. 1.

HALAVÁTS GYULA

- 1912 *A középkori templomok keleteléséről.* Archaeologiai Értesítő. A Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottságának, Az Országos Régészeti s Emb. Társulatnak Közlönye. Új folyam XXXII. kötet. In: HAMPEL

JÓZSEF (Szerk.). Kiadja: Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 262-263.

KESZTHELYI SÁNDOR – KESZTHELYINÉ SRAGNER MÁRTA

- 2000 *Napfogyatkozás és honfoglalás*. Magyar Csillagászati Egyesület 1-76.
- 2004 *A kalocsai székesegyház rejtélye*. <https://www.csillagaszat.hu/csilltort/magyar-csillagaszattortenet/magyar-kozepkor-csillagaszata/a-kalocsai-szekesegyhaz-rejtelye/> Az oldal utolsó megtekintése: 2018: X. 1.
- 2012 *Magyarországi középkori templomok tájolósa*. Országépítő I. szám. 1-45. http://epa.oszk.hu/02900/02952/00114/pdf/EPA02952_orzagepito_2012_01m.pdf Az oldal utolsó megtekintése: 2018: X. 1.

LAKITS FERENC

- 1903 *Régi templomok beirányítása*. Matematikai és Fizikai Lapok XII. kötet. In: KÖVESLIGETHY RADÓ – HADOS GUSZTÁV (Szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadja: A Matematikai és Fizikai Társulat. Budapest. 220–227.

MÓDY GYÖRGY

- 1984 *A Szent andrás templom és a verestorony kutatása 1980-ban. Debrecen 1290-1390 között*. A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok közleményei. 42. szám. Debrecen. 1-87.

THIJM., ALBERDINGK

- 1858 *De Heilige Linie: proeve over de oostwaardsche richting van kerk en autaar, als hoofdbeginsel der kerkelijke vouwkunst*. C.L. van Langenhuysen. Amsterdam. 1-243.

Képjegyzék

A BAGAMÉRI REFORMÁTUS TEMPLOM I.

2004 <https://static.panoramio.com/storage.googleapis.com/photos/large/24634389.jpg> A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A BAGAMÉRI REFORMÁTUS TEMPLOM II.

2018 http://www.templom.hu/phpwcms/bagamer/templom_keleti_karzata.jpg
A letöltés ideje: 2018. X. 9.

A BÁRÁNDI REFORMÁTUS TEMPLOM

2018 <https://www.google.hu/maps/@47.2936373,21.2259789,3a,75y,135.1h,97.61t/data=!3m6!1e1!3m4!1sg8UzIVSxxYt99go7rmjKQ!2e0!7i13312!8i6656?hl=hu> A letöltés ideje: 2018. X. 9.

A BEREKBÖSZÖRMÉNYI REFORMÁTUS TEMPLOM

2004 <https://static.panoramio.com/storage.googleapis.com/photos/large/36471826.jpg> A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A BERETTYÓÚJFALUI REFORMÁTUS TEMPLOM

2004 <http://itthon.hu/site/upload/2016/07/reformberettyo.jpg> A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A BIHARKERESZTESI REFORMÁTUS TEMPLOM

2004 http://itthon.hu/site/upload/2013/07/reformatus_templom1.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A FANCSIKAI TEMPLOMROM

2004 A szerző saját felvétele

A HAJDÚBAGOSI REFORMÁTUS TEMPLOM

2004 <http://www.hajdubagos.hu/wp-content/gallery/templom/PC260438.jpg>
A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI REFORMÁTUS TEMPLOM

2004 http://itthon.hu/site/upload/2013/12/Bocskai_teri_reformatus_templom_1.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A HAJDÚDOROGI GÖRÖGKATOLIKUS TEMPLOM

2004 <http://m.blog.hu/va/vastagbor/image/2009/05/hajdudorog.jpg> A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A HAJDÚNÁNÁSI REFORMÁTUS TEMPLOM

2004 http://itthon.hu/site/upload/2015/08/reformatus_templom1.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A HAJDÚSZOBOSZLÓI REFORMÁTUS TEMPLOM ERŐDÍTÉSFALA

2004 http://images.puszta.com/reformatus_templom_hajduszoboszlo/hajduszoboszlo_reftemplom_erodfal_lg.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A HAJDÚSZOVÁTI REFORMÁTUS TEMPLOM

2004 <http://www.varak.hu//media/content/sights/213/hajduszovat3.jpg> A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A HERPÁLYI TEMPLOMROM

2004 <https://i.ytimg.com/vi/ZLriRFuywPQ/maxresdefault.jpg> A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A HERPÁLYI TEMPLOMROM DÉLI HOMLOKZATÁNAK DÍSZÍTÉSE BUNYITAY VINCZE NYOMÁN

1883 BUNYITAY VINCZE: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. I-III. 1883. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei

/Berettyoujfalu/pages/006_a_herpalyi_apatsagi_templomrom.htm A letöltés ideje: 2018. X. 24. Lásd még:

A HORTOBÁGY – PAPEGYHÁZI TEMPLOMROM I.

2004 <http://www.hortobagyileader.hu/wp-content/uploads/2016/05/BU18.jpg>
A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A HORTOBÁGY – PAPEGYHÁZI TEMPLOMROM II.

2004 <http://www.hortobagyileader.hu/templomok-es-kornyezetuk-feszuletek/>
A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A KONYÁRI REFORMÁTUS TEMPLOM

2018 https://mandadb.hu/tetel/103854/A_konyari_reformatus_templom_1967
A letöltés ideje: 2018. X. 24.

A MONOSTORPÁLYI REFORMÁTUS TEMPLOM

2018 https://www.google.hu/search?q=monostorp%C3%A1lyi+templom&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjYxNyehqHeAhVGkywKHUZmArAQ_AUIDigB&biw=2133&bih=1076#imgrc=qlb92IRROPg6JM: A letöltés ideje: 2018. X. 25.

A NAGYCSEREI TEMPLOMROM

2004 A szerző saját felvétele

A NAGYGÚTI TEMPLOMROM I.

2004 http://1.bp.blogspot.com/OLAINiTO1m4/T9D5ZvU3Psi/AAAAAAAAADE4/ak6PPA79W_8/s1600/Gut_Pusztatemplom_legifoto.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A NAGYGÚTI TEMPLOMROM II.

2018 <https://www.google.hu/search?q=g%C3%BAti+0templomrom&source>

[=Inms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjPrvvejQHeAhXUhKYKHdlYCXQQ_AUIDigB&biw=2133&bih=1076#imgrc=nSjb8Er2-BP1PM:](https://www.google.com/search?q=inms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjPrvvejQHeAhXUhKYKHdlYCXQQ_AUIDigB&biw=2133&bih=1076#imgrc=nSjb8Er2-BP1PM)

A letöltés ideje: 2018. X. 25.

A NYÍRACSÁDI REFORMÁTUS TEMPLOM I.

2004 http://img2.indafoto.hu/1/1/136673_45ad81bdf5d5d6be4911892da3659b64/13515299_14a5f410bc71b3eb9f0a0d596cfacbc6_xl.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A NYÍRACSÁDI REFORMÁTUS TEMPLOM II.

2018 <http://ujkor.hu/content/egy-rejtozkodo-arpad-kori-templom-nyomaban>
A letöltés ideje: 2018. X. 25.

A PARLAGI TEMPLOMROM

2004 A szerző saját felvétele

A SZENT GYÖRGY TEMPLOM ROMJAI

2004 A szerző saját felvétele

A SZENT LÁSZLÓ TEMPLOM KELETSZÖG IRÁNYA DEBRECEN XVIII. SZÁZADI TÉRKÉPÉN

2004 A szerző saját szerkesztése a MNL. HBmL. DvT. 34-es jelzetű XVIII. századi várostérkép átrajzolatán

A SZEREP – SÓSSZEGI TEMPLOMROM

2018 [https://www.google.hu/search?q=szerepi+templorom&source=Inms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwihqOunlqHeAhUCkSwKHT_NDoUQ_AUIDigB&biw=2133&bih=1076#imgrc=ahnZqdVS-oCdYM:](https://www.google.hu/search?q=szerepi+templorom&source=Inms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwihqOunlqHeAhUCkSwKHT_NDoUQ_AUIDigB&biw=2133&bih=1076#imgrc=ahnZqdVS-oCdYM) A letöltés ideje: 2018. X. 25.

A TISZACSEGEI REFORMÁTUS TEMPLOM

2004 <http://varosokfalvak.hu/wp-content/uploads/2011/01/tiszacsege-templom.jpg> A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

A ZELEMÉRI TEMPLOMROM

2004 http://m.blog.hu/st/studhist/image/zelemer/20170225_134955_richtone_hdr.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

AZ ÁLMOSDI REFORMÁTUS TEMPLOM I.

2004 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/ab/Reform%C3%A1tus_templom_%28%C3%81mosd%2C_Bocskai_utca_1.%29.png/1200pxReform%C3%A1tus_templom_%28%C3%81mosd%2C_Bocskai_utca_1.%29.jpg A letöltés ideje: 2004. VII. 31.

AZ ÁLMOSDI REFORMÁTUS TEMPLOM II.

2018 http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Almosd/pages/015_epitett_orokseg.htm A letöltés ideje: 2018. X. 9.

ROMKERT AZ ANDRÁS TEMPLOM MARADVÁNYAIVAL

2004 A szerző saját felvétele

IV. FEJEZETEK DEBRECEN ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉBŐL

Dr. Horváth Péter

